

scientific and industrial complexes of different types, business associations) that solve the problems of a fundamentally new innovation development connected with the formation of new tenors of technology.

It is proved that the State Scientific and Technical Policy (SSTP) as an objective-institutional form of state regulation of science, approved in the Constitution of Ukraine, makes it possible to reveal the peculiarities of the implementation of the organizational-economic mechanism of informatization of higher education and causes conditions for accumulation and development of aggregate human capital. Implementation of the organizational-economic mechanism of informatization of higher education allows to significantly increase the level of scientific support for branches of domestic production and education.

Key words: informatization; organizational-economic mechanism; science; scientific-organizational relations; human capital.

УДК 371.91.3

ПРОБЛЕМИ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОГО ПІДРУЧНИКА

І. В. Удовиченко,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

У статті висвітлено питання ролі й місця сучасного підручника з географії в навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів, спрямованому на виховання свідомих громадян України засобами краєзнавства. Відображено окремі результати проведеного моніторингового дослідження реалізації компетентнісного підходу в процесі викладання географії в загальноосвітніх навчальних закладах окремих адміністративно-територіальних районів Сумської області. Проаналізовано умови формування громадянської компетентності учнів за допомогою шкільного підручника.

Ключові слова: географічна освіта, громадянська компетентність, сучасний шкільний підручник.

Постановка проблеми. Спрямованість освіти на засвоєння системи знань, що була традиційною й виправданою ще декілька десятиліть тому, уже не відповідає сучасному соціальному замовленню, яке вимагає виховання самостійних, ініціативних, відповідальних членів суспільства, здатних ефективно взаємодіяти у розв'язанні соціальних і виробничих задач. Сьогодні рівень освіченості учнів вже визначається не обсягом знань, а їх готовністю розв'язувати проблеми різної складності (на основі знань, умінь і навичок), набутими компетенціями.

З огляду на це, та враховуючи, що шкільний підручник залишається домінуючим джерелом предметних знань у школі, актуальним є поєднання вимог до його осучаснення та прикладне краєзнавче спрямування змісту з метою формування громадянської компетентності учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетентнісний підхід – предмет вивчення науковців: Н. Бібік, І. Беха, Л. Боголюбова, В. Болотової, І. Зимньої, О. Бондаревської, Т. Волобуєвої, Н. Калініної, В. Краєвського, О. Овчарук, О. Пометун, Д. Равена, Б. Рея, С. Рябова, О. Савченко, В. Серікова, Л. Сохань, О. Сухомлинської та багатьох інших.

Дефініція поняття та шляхи формування громадянської компетентності учнів проаналізовано у працях В. Болотова, Н. Лісової, І. Сігова, О. Смірної, Е. Слабунової, В. Стрельникова тощо.

Формулювання мети статті. Метою статті є обґрунтування значущості ролі географічного краєзнавства у формуванні громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів та місця шкільного підручника, як домінуючого джерела знань, на сучасному уроці географії.

Виклад основного матеріалу. Якісна освіта розглядається сьогодні як один із індикаторів високого показника життя, інструмент соціальної та культурної злагоди, економічного зростання. Міжнародне співтовариство нині хвилюють питання якісної освіти з проекцією набуття молоддю життєвих компетентностей. Українське суспільство не є виключенням, необхідність його оновлення об'єктивно існує, і цей фактор спонукає до змін в освіті – відповідати викликам сучасності.

Сучасне життя вимагає від особи не лише громадянської активності, а й усвідомлення нею власної ролі та сенсу в житті суспільства. За цих умов, особливого значення набуває громадянська компетентність, формування якої у школярів вимагає посилення уваги суспільства до цього завдання у загальній середній освіті та є важливою складовою становлення громадянського суспільства в Україні, що, у свою чергу, передбачає істотну трансформацію світоглядних орієнтацій та самосвідомості людей [4].

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, що визначає вимоги до освіченості учнів і випускників основної та старшої школи України, гарантії держави в її досягненні, передбачається забезпечення наступності й перспективності змісту освіти, вимог щодо створення передумов формування соціальної, комунікативної, комп'ютерної, економічної та інших видів компетентності учнів [2].

У сучасній школі ідеї громадянського виховання органічно вписуються у зміст і методичку навчальної та позаурочної роботи, організацію життєдіяльності школярів, зокрема з географії. Цей напрям на уроках географії має на меті формування в учнів знань та уявлень про сучасне українське суспільство, рідний край, економічний стан держави. Географічна складова відіграє важливу роль у формуванні громадянської компетентності. Особлива увага тут акцентується на геопросторовому мисленні, сутності екологічних і соціальних проблем суспільства, умінні усвідомлено орієнтуватися в соціально-економічних, суспільно-політичних, геоекологічних подіях, зокрема в Україні. Географічні знання – основа виховання в учнів любові до рідного краю, свідомого громадянства, патріотизму, якостей дбайливого та відповідального господаря. Підготовка всебічно обізнаного

громадянина до активної участі в житті суспільства, формування громадянської компетентності зростаючого покоління – необхідні складові розвитку демократичного суспільства в Україні [6].

Зміст шкільного курсу географії має значні потенційні можливості для формування громадянської компетентності учнів, що, у свою чергу, збагачує зміст та урізноманітнює методику викладання навчального предмета. Саме на уроках географії формуються ціннісні орієнтири свідомого громадянина, толерантність, культурне взаєморозуміння, усвідомлення глобальної взаємозалежності та особистої відповідальності.

Проте, аналіз навчальних планів і шкільних програм свідчить, що сучасна освіта лише частково спрямована на системну роботу з формування громадянської компетентності учнів, а основний акцент у викладанні зроблено на формуванні в учнів умінь та навичок. Відсутність напряму краєзнавства в планах роботи дошкільних навчальних закладів, виведення з інваріантної складової навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів пропедевтичного курсу «Рідний край», незначна кількість тем краєзнавчого спрямування в курсах географії старшої школи, як і аналогічних спецкурсів у навчальних планах географічних факультетів педагогічних ВУЗів країни, негативно впливає на процес пізнання особою рідного краю зокрема та країни взагалі; нівелюється принцип наступності, системності в опануванні змістового матеріалу краєзнавчого спрямування громадянами України.

На сучасному етапі розвитку суспільства громадянська освіта є важливою складовою навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі. Це – складний і багатоаспектний процес, що вимагає системного набуття учнями історичних, географічних, економічних, наукових, практичних навичок і компетенцій. Формування у загальноосвітній школі в учня готовності до дорослого життя, здатності орієнтуватись у сучасному суспільстві, швидко реагувати на запити часу, ефективно та успішно самореалізуватись у дорослому житті – вимоги до громадянської компетентності школярів [3].

Проте, чи може бути свідомим той громадянин, який не знає своєї Батьківщини, не ідентифікує себе з земляками-українцями, не розуміє проблем, а, отже, не бачить і не усвідомлює перспектив розвитку свого краю, регіону, країни, – безумовно, ні. На нашу думку, сучасна молодь потребує формування готовності до життя у відкритому європейському суспільстві, соціальної активності, громадянської компетентності, усвідомлення своєї ролі в житті близького оточення, упевненості в тому, що вона може позитивно впливати на зміни в соціумі.

Тож, на нашу думку, вирішення проблеми формування громадянських компетентностей за допомогою краєзнавчого матеріалу можливе за умов концентрації уваги педагогічної громадськості на оптимізації процесу пізнання рідного краю громадянами України з самого малечку. Перспективою вирішення формування цілісного краєзнавчого напряму в географії є інтенсивне впровадження курсів «Рідного краю» як обов'язкових для вивчення в освітньому ланцюгу «ДНЗ – ЗНЗ – ПТНЗ – ВНЗ – ОШПО». Результат

побудови такого процесу – сформованість не лише загальної, а й громадянської компетентності випускників загальноосвітньої школи [6].

Компетентний випускник – життєво адаптована молода людина, яка володіє життєстверджуючими компетенціями, потрібними для успішного самостійного вирішення завдань, з якими вона зтикається у різних сферах власної життєдіяльності (виробництво, політика, життя громади, освіта, мистецтво, дозвілля, релігія тощо). Компетентний випускник спроможний зберегти, розкрити, розвинути та конструктивно реалізувати свій життєвий і життєтворчий потенціал в умовах складних вимог і ризиків, які висуває перед ним сьогодення, адже громадянська компетентність – це здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати свої громадянські права та обов'язки з метою розвитку громадянського суспільства [7].

Для сучасного етапу реформування освіти в Україні характерним є вдосконалення її змісту, зростання обсягу необхідної інформації, у тому числі краєзнавчого спрямування і, водночас, зменшення часу, відведеного для її засвоєння. Тому, доцільним є введення у зміст географічних дисциплін краєзнавчого матеріалу за допомогою сучасних підручників.

Причинами, які можуть ускладнити процес використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії, окрім усього зазначеного вище, можуть бути:

- поверхнева обізнаність самих учителів з краєзнавчим матеріалом;
- недодержання учителями основних програмових вимог щодо поєднання краєзнавчого матеріалу із загально-навчальним;
- недовершеність самих підручників, оскільки вони розраховані на використання в межах всієї України, без акценту на специфіку конкретної області, регіону;
- незнання та невдале застосування учителями основних педагогічних умов використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії;
- неврахування педагогами, у процесі навчання, специфіки діалектико-матеріалістичного світогляду школярів;
- відсутність системності, систематичності, цілісності, неперервності в опануванні краєзнавчим матеріалом.

З метою аналізу ефективності реалізації компетентнісного підходу в процесі навчання географії в школі нами було проведено відповідне моніторингове дослідження в загальноосвітніх навчальних закладах 2-х адміністративно-територіальних районів Сумської області.

За результатами аналізу відповідей учнів-респондентів можна констатувати факт, що переважна більшість респондентів (91 %) інформацію про сфери застосування географічних знань отримують від учителя географії, значно менше учнів (32 %) джерелом цієї інформації називають шкільний підручник і лише 15 % опитаних у процесі підготовки до уроків використовують додаткову літературу (рис. 1) [5].

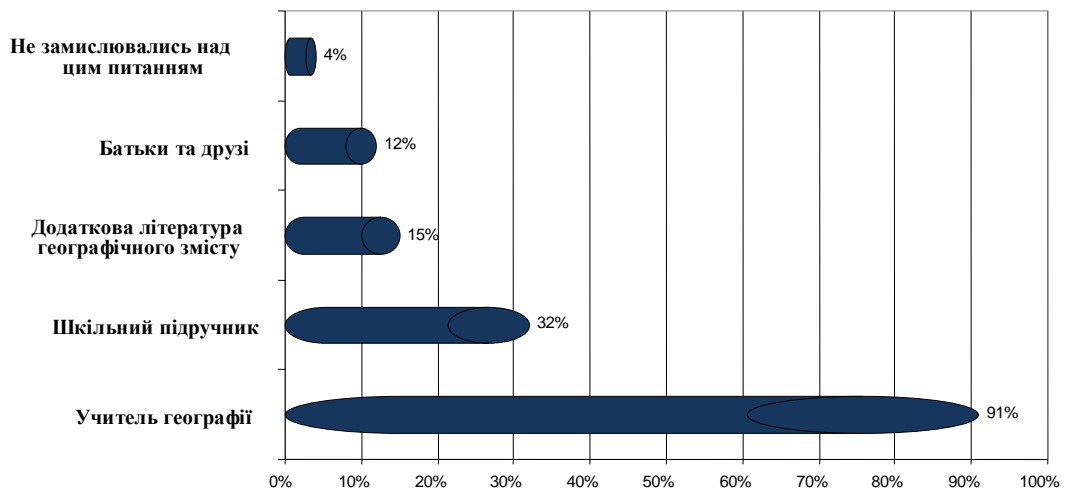

Рис. 1. Джерела отримання інформації про сфери застосування учнями набутих географічних знань

Отже, ураховуючи дві домінуючі позиції у відповідях респондентів, очевидним є значущість учителя – транслятора інформації, яку він отримує з підручника та інших додаткових джерел географічних знань і, безпосередньо, самого шкільного підручника як самостійного джерела знань. Як свідчать відповіді учнів, на уроках географії вчитель найчастіше виступає транслятором інформації (лектором) (60 % відповідей), консультантом (54 %), а для значно меншої кількості респондентів – тренером (19 %) та контролером (6 %).

Навчальною програмою передбачено, що випускники школи повинні мати розвинутий пізнавальний інтерес, інтелектуальні та творчі здібності, здійснювати самостійну навчальну діяльність шляхом пошуку та обробки географічної інформації, тобто набувати геоінформаційну компетентність. Необхідну інформацію в процесі підготовки до уроків географії учні найчастіше отримують з конспектів, які вони складають на уроках (71 %), підручників (68 %), презентацій (43 %), спеціалізованих сайтів (29 %). Незначна кількість респондентів у якості інформаційних джерел обирає електронні карти (6 %) та електронні підручники (2 %).

Більшість (65 %) педагогів на своїх уроках застосовують різноманітні пам'ятки, плани, інструктивні картки. У якості наочного матеріалу вчителі використовують також роздатковий матеріал географічного змісту (51 %). Третина опитаних учнів указала, що на уроках здійснюється аналіз життєвих ситуацій (39 % відповідей), проводяться рольові ігри (18 %), тобто активні методи навчання використовуються не досить часто. Слід зазначити, що школярі позитивним фактором навчання вважають створену педагогом на уроці доброзичливу атмосферу (40 %) та особистісні риси вчителя (34 %) [5].

Звідси, значимим є уміння вчителя адаптувати навчальний матеріал до життєвих потреб, зробивши його практико зорієнтованим та спрямувавши на розвиток громадянських компетенцій учнів. Цей процес значно полегшується, якщо у нагоді учительсько-учнівському загалу стає підручник, який відповідає сучасним вимогам. Прикладом одного з таких навчальних джерел, на нашу думку, є

підручник для 8-го класу загальноосвітніх навчальних закладів «Географія: Україна у світі: природа, населення» авторів О. Топузова, О. Надтоки, Л. Покась [1].

Специфічним для цього підручника нового покоління є не лише сучасне оформлення, а й влучне поєднання текстових блоків у формі маршрутів, комплексу ЗУН, щоденників дослідника, словника термінів і понять із інфографікою, картографічним навігатором, тестами та завданнями самоперевірки набутих компетентностей, практичними роботами, онлайн пошуковиком, сучасною географічною символікою, завданнями на повторення матеріалу попередніх курсів та інших суміжних навчальних предметів, запитаннями краєзнавчого спрямування. Щодо останніх, то відкриті запитання краєзнавчого спрямування в указаному вище підручнику подано до тем: «Антропогенні ландшафти. Природоохоронна діяльність», «Використання природно-ресурсного потенціалу України та його наслідки», «Охорона природи в Україні», «Статеві-віковий склад населення», «Розселення та типи населених пунктів», «Україна в урбанізованому світі ХХІ століття», «Економічно активне населення та трудові ресурси України», «Регіональні особливості географічних назв в Україні», «Краєзнавчі дослідження природи», «Краєзнавчі дослідження населення» та географічних карт: «Українські історичні землі», «Показників сонячної радіації на території України», «Рослинності України», «Об'єктів природно-заповідного фонду України», що вигідно вирізняє його з поміж інших літературних джерел [1].

Однак, як показують проведені нами моніторингові дослідження [5], учні найкраще обізнані з особливостями рідного краю саме з питань флори, фауни, природоохоронної діяльності, та значно гірше зі специфікою тектоніки, геологічної будови, рельєфу, мінеральних ресурсів, клімату, водно-ресурсного потенціалу, ґрунтового покриву, ландшафтів рідного краю, розгляду яких, у процесі вивчення географії, приділяється значно менша увага. Так, згідно з даними опитування, найкраще сформованими в учнів є саме географічні компетентності практичного спрямування (91 % респондентів) (рис. 2).

Рис. 2. Сформованість в учнів географічної компетентності практичного спрямування

Це свідчить про незначний досвід здійснення необхідних математичних розрахунків; відсутність просторових знань тектоніки, рельєфу, ландшафтів рідного краю; недостатньо сформовані навички спостереження; відсутність практики проблемного навчання та систематичності повторення матеріалу краєзнавчого спрямування й комплексного краєзнавчого аналізу території учнями у процесі вивчення географії в навчальному закладі взагалі та за допомогою шкільного підручника зокрема.

Отже, з огляду на все вище зазначене, сучасна система освіти має бути спрямована на формування високоосвіченої, інтелектуально розвиненої особистості з цілісним уявленням картини світу, розумінням зв'язків явищ і процесів в оточуючій дійсності та зі сформованою стійкою громадянською позицією, що базується на краєзнавчих, життєстверджуючих знаннях, які, передусім, подано в шкільних підручниках та роз'яснено вчителями на уроках географії.

Звідси, перспективами подальших розвідок за означеним напрямом є розробка та популяризація компетентнісно зорієнтованих навчальних матеріалів краєзнавчого спрямування.

Використані джерела

1. Географія : Україна у світі: природа, населення : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. М. Топузов, О. Ф. Надтока, Л. А. Покась. – К. : УОВЦ «Оріон», 2016. – 224 с.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Географія та основи економіки в школі. – 2004. – № 2. – С. 2–7.
3. Життєва компетентність особистості / За ред. Л. В. Сохань та ін. – К. : Знання, 2011. – 520 с.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / За заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.
5. Моніторинг якості освіти в загальноосвітніх навчальних закладах Сумської області: Інформаційно-аналітичний бюлетень. – Суми: НВВ СОІППО, 2017. – 142 с.
6. Удовиченко І. В. Проблеми географічної освіти в контексті формування громадянської компетентності учнів засобами курсів краєзнавчого спрямування // Українська географія: сучасні виклики. Зб. наук. праць у 3-х т. – К. : Прінт-Сервіс, 2016. – Т. I. – С. 214-216.
7. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

References

1. Geografia : Ukraina y sviti: priroda, naselenna : pidrush. dla 8 kl. zagalnoosvit. navch. zakl. / O. M. Topuzov, O. F. Nadtoka, L. A. Pokas. – K.: UOVCH «Orion», 2016. – 224 s.
2. Dergavnuj standart bazovoi i povnoi zagalnoi serednoi osvitu // Geografia ta osnovu ekonomiki v shkoli. – 2004. – № 2. – S. 2-7.
3. Chitteva kompetentnist osobustosti / Za red. L. V. Sochan ta in. – K.: Znanna, 2011. – 520 s.
4. Kompetentnisnui pidchid u suchasniu osviti: svitoviu dosvid ta ukrainzki perspektivi / Za zag. red. O. V. Ovcharuk. – K.: K.I.S., 2004. – 112 s.
5. Monitorung aikosti osvitu v zagalnoosvitnich navchalnuch zakladach Sumskoi oblasti: Informachiino-analituchnui buleten. – Sumu: NVV SOIPPO, 2017. – 142 s.

6. Udovichenko I. V. Problemu geografichnoi osvitu v konteksti formuvanna gromadanskoj kompetentnosti uchniv zasobami kursiv kraeznavchogo spramuvanna // Ukrainska geographia: suchasni vukluku. Zb. nauk. prach. u 3-ch t. – K.: Print-Servis, 2016. – Т. I. – S. 214-216.
7. Ukrainskiu pedagogichnui slovnuk / S. U. Goncharenko. – K.: Lubid, 1997. – 376 s.

Удовиченко И. В.

**ПРОБЛЕМЫ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ –
ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧЕНИКОВ ШКОЛЫ
ПОСРЕДСТВОМ СОВРЕМЕННОГО УЧЕБНИКА.**

В статье раскрыты вопросы роли и места современного учебника по географии в учебно-воспитательном процессе общеобразовательных учебных заведениях, направленному на воспитание сознательных граждан Украины посредством краеведения. Отображены отдельные результаты проведённого мониторингового исследования особенностей реализации компетентностного подхода в процессе преподавания географии в общеобразовательных учебных заведениях отдельных административно-территориальных районов Сумской области. Проанализированы условия формирования гражданской компетентности учеников с помощью школьного учебника.

Ключевые слова: географическое образование, гражданская компетентность, современный школьный учебник.

Udovichenko I.V.

**PROBLEMS OF GEOGRAPHICAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF FORMATION
OF CIVIL COMPETENCE OF SCHOOLCHILDREN BY MEANS OF MODERN
TEXTBOOK.**

The focus of education on learning of a system of knowledge, which was traditional and justified a few decades ago, no longer corresponds to modern social order, which requires the education of independent, initiative, responsible members of society, able to interact effectively in solving social and production problems. Today, the level of education of students is already determined not by the amount of knowledge, but by their willingness to solve problems of varying complexity (based on knowledge, skills and abilities) using acquired competencies.

Considering this and taking into account that school textbook remains the dominant source of subject knowledge at school, a combination of requirements for its modernization and the applied ethnographic orientation of the content is essential for the purpose of forming the civic competence of students.

Consequently, in view of all the above, the modern educational system should be aimed at formation of highly educated, intellectually developed person with complete picture of the world, understanding the connections of phenomena and processes in surrounding reality, with stable civil position based on ethnographic, life-affirming knowledge, which, first of all, is presented in school textbooks and explained by teachers at geography lessons.

The article deals with the role and place of modern geography textbook in educational process of general educational establishments aimed at educating of conscious citizens of Ukraine by means of local history. Several results of monitoring research on the specifics of implementation of competence approach in the process of teaching geography in general educational establishments of certain administrative and territorial areas of Sumy region are shown. The conditions of formation of civil competence by means of textbook are analyzed.

Key words: geographical education; civil competence; modern textbook.